

Postmodern Etik

Zygmunt Bauman (1998)
Çev., Alev Türker, İstanbul:
Ayrıntı Yayınları. 314 sayfa.

Tijen Demir

Kendi deyimiyle, "sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiş"; David West'e göre ise "felsefi postmodernizmin anti veya post-Marksist kabullerinin yakınında bir yerde bulunan" (286), günümüzün en üretken yazarlarından biri olan Zygmunt Bauman, olumlayıcı bir postmodern perspektifle, postmodernizme güçlü, tutarlı bir etik boyut kazandırma uğraşını Postmodern Etik adlı kitabında da sürdürüyor. Bauman belirsizlik, kesinliksizlik, olumsuzluk, apori (çözumsuz çelişki) üzerine kurulu, varlıktan ve felsefeden de önce gelen ahlak anlayışıyla "öznesiz postmodern sosyolojik yaklaşma bir örnek oluşturuyor" (Rose-nau, 1998; 94).

Jose Casanova, Zygmunt Bauman'ın Postmodern Etik kitabı için yazdığı eleştirisinde, "bu kitap, ampirik düşünceli sosyologların ikna edici ve sevdirci olarak değerlendirdikleri türden bir kitap değildir" der. Zaten İngiltere'de Polonya asıllı bir göçmen olarak yaşayan Bauman, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışardan bakabilmesi nedeniyle Britanya geleneğinden ayrılır. "Postmodern ahlakın sosyolojik analizini bekleyen okur-

lar; sözde postmodern toplumların etik algılayışlarına hararetle muhalefet edenler, hayal kırıklığına uğrayabilirler. Kitabın ilk paragrafının yeterince açık kıldığı gibi, gerçekler araştırmanın tasarlanmış nesnelere değildir. Bu çalışmanın gerçek öznelliği, kendi postmodern bakışıdır" (424-425).

Kitap şu bölümlerden oluşuyor: Giriş: Modern ve Postmodern Perspektifte Ahlak; I. Ahlaki Sorumluluklar Etik Kuralları; II. Ele Geçirilemeyen Evrensellik; III. Ele Geçirilemeyen Temeller; IV. İkili-nin Ahlaki Birliği; V. Ahlaki Birliğin Ötesinde; VI. Toplumsal Mekanlar: Bilişsel, Estetik, Ahlaki; VII. Özel Ahlak, Kamusal Riskler; VIII. Genel Bir Bakış: Nihayet Başlangıç.

Postmodern Etik'de öne sürülen temel savları Bauman giriş bölümünde özetledikten sonra, kitap boyunca aynı tezleri farklı alanlardaki "olan"a karşı, postmodern perspektife uygun, "olması gereken" çözümler biçiminde yine-liyor.

Sistematiğe veya çizgisel tarih çözümlerine başvurmayan birçok postmodern düşünürün tersine Bauman, modernizmle ve modern dönemle ilgili açıklamalarını geçmiş zaman kipi kullanarak anlatılmayı uygun buluyor, postmodernizm içinse geniş zaman kipi kullanıyor. Böylelikle modern-postmodern ayrımını yaparken önce-sonra belirleyiciliği ile modernizmi tamamlanmış bir tarihsellik içine yerleştiriyor. Moderni ve postmoderni anlamaya çalışırken

metin üzerinde tarihsel bir süreci izleme fırsatını bulabiliyoruz, ancak düşünsel planda henüz tüm koşulları oluşmamış bir postmodernizm projesiyle karşılaşıyoruz.

Kitabın temel savı, "modern çağın özeleştiril, kendini karalayıcı ve birçok açıdan kendini yıkıcı evresine ulaşmasının sonucunda, önceki etik teorilerin "çıkış yollarının olmadığına görülmeye başlanmasıyla", ahlaki fenomenlere ilişkin yeni, radikal bir anlayış olasılığını ortaya koymaktır" (10).

Yazara göre postmodernizm, "modernizm öyküsünün" kendini yeniden üretme mekanizmalarını saran/saklayan yanlısamlar örtüsünü kaldırarak, modern etik felsefesinin ve politik pratiğinin gözlerden gizlediği (modern dönemin) ahlaki güç kaynaklarını görünür, hatta anlaşılır kılacaktır (12).

Sözü edilen yanlısamlar örtüsünden ilki, "ahlakın insan yaşamının doğal bir özelliği" olmaktan çok, dışsal bir tasarımla insan davranışına kazandırılması gereken, birarada yaşamın rasyonel düzenlenmesi olduğunu kabul eden, yasa koyucular ve felsefecilerin zorlayıcı edimidir. Topluma "yukarıdan bakanlar", tek tek bireylerin duygu ve isteklerini, "rasyonel bireylerin özerkliği" dolayısıyla yönlendirme gücüne sahiplerdir; çünkü bireyler rasyonel olmasalardı, dışsal uyarılara ve "yukarıdan" yönlendirmelere, ödül ve cezalar konusunda bireysel çıkar arayışlarına, düzene itaati teşvik eden yasalara (olumlu) tepki veremeyeceklerdi.

Rasyoneliteden başka, felsefecilerin "evrensel etik kodları" oluşturmalarına ve yasa koyucularla işbirliği yaparak hukuksal yaptırımlara "sarsılmaz temeller" arayışlarına da karşı çıkar Bauman. Ona göre postmodern perspektiften bakıldığında, ahlaki durumun özellikleri şöyle sıralanabilir:

İnsan özünde ne iyidir, ne de kötü; insanlar ahlaki olarak müphemdirler. İnsan birlikteliğinde, müphem olmayan, mantıksal olarak tutarlı bir etik kod düşünülemez. Dolayısıyla ahlaki davranış hesaplanabilir değildir, kesinliksizdir. Ahlaki fenomenler doğaları gereği irrasyoneldirler. Kurallara bağlı, düzenli, tekrarlanabilir, monoton ve öngörülebilir olmadıklarından; neyin gerçekten ahlaki olduğu sorusu, başka deyişle ahlaka bir standart oluşturma sorunu, onu bireysel özerklik alanından iktidara dayalı dışerk alanına taşımaktadır (22). Sorumlulukla oluşturulan ahlaki benliğin yerine öğrenilebilir kurallar bilgisinin konulmasıyla, sorumluluk merkezi yer değiştirmekte, Ötekine ve ahlaki vicdana karşı sorumluluğun yerini normlara karşı sorumluluk almaktadır. Her tikel durumun dayattığı aporetik ahlak sorunlarıyla karşılaştığında birey kendi ahlaki sorumluluk bilinciyle çözüme ulaşabilir. Ahlaki seçimler diyalektik içeriklidir, ahlaki itkilerin sınırlarını genişletmek için çaba gösterilmelidir, ancak bu çaba sonuna kadar götürülürse, çoğunlukla Ötekinin özekliğinin ortadan kalkmasına yol açar. Ahlaki sorumluluk Öteki ile

girilen tüm ilişkilerden önce gelir, dolayısıyla hiçbir temeli, sebebi, gerekçesi yoktur, bunların ifade edildiği toplumsal bağlamın ortaya çıkışından önce gelir. Ahlaki benlikten önce hiçbir benlik yoktur, ahlak belirlenmemiş varlıktır, *ex nihilo* (hiçlikten) yaratım edimidir. Bauman'a göre (E. Lévinas'ın görüşlerine paralel olarak) ahlakın özü, herhangi bir öz barındırmamasından oluşur.

Bauman, Batı düşüncesinde "Öteki"nin ihmalden ki bu, en dehşet verici ifadesini, yirminci yüzyılın toplama kampları ve savaş meydanlarında bulan bir ihmaldir- kimlik, ayınlık ve özne üzerindeki hümanist odaklaşmayı sorumlu tutan Emmanuel Lévinas'tan yoğun biçimde etkilenmiştir. Lévinas'ın diyalektiği "mutlak"ın kapsayıcı bütünlüğünü değil, "Öteki"ni ön plana çıkarır. (West, 1998; 225). R. Cohen'nin anlatımıyla, "Öteki, anlamayı mutlak olarak aşan, varlık sınırlarına ve varlığın hakikatine üstün olan, felsefenin başlangıcından önce gelen, başka deyişle ahlaki emrin yoğunluğu, üstünlüğü ve onun varlığı nedeniyle ortaya çıkan sorumluluklar yoluyla onaylanmalıdır". "Ben, kendisi-için olmanın ilkiğinden önce, Öteki-için vardır". (Lévinas, 1987; 14-5-6). Bauman, Lévinas'ın "yalnuzca Ötekinin hatırına, öteki için duyulan kaygının yol gösterdiği bir duruş; özgür bir özne ve "kendinde amaç" olarak, Ötekine gösterilen saygı olarak ahlak" anlayışını post-Kant'çı bir yaklaşım sayarak, olumlar (65).

Bauman, modern dönemin yaygın anlamlandırma ideali olan ben-Öteki "simetrisini", sorumluluk üzerine kurulu ben-sen "asimetrisine" dönüştürmeyi hatta, "en başta" (özellikle Rousseau ve diğer "doğal durum" felsefecilerine yakın bir duruşla) var olan, fakat daha sonra modernizmin yıkıcı etkileriyle yitirilen bu temel asimetriyi yeniden inşa etmeyi önerir. İkili ilişkiler, aşkın kendisinin ne olduğu ve nasıl yaşandığı üzerine düşünen yazara göre aşk müphem, güvensiz, huzursuz bir durumdur ve ancak bu özelliklerini koruyabildiği, yeniden üretebildiği sürece yaşar. Ötekiyle olan ilişkiler, karşılıklılık, hesaplanabilirlik, mutlak özgürlük üzerine kurulamaz, ben-sen asimetrisi, "mesafenin bastırıldığı", bir "yakınlık etiği" temelinde, taleplerin ve taahhütlerin çok öncesindedir. Bauman'a göre bireyin gerçek özgürleşmesi ancak bu yolla sağlanabilir. Özgürlük, Ötekinden kendi seçimiyle (ahlaki olan tek ve gerçek seçim budur) sorumlu olmaktır, bu sorumluluk insanın kendi-için varlığından önce gelir. Öteki "ben'im" "o"na attığımız sorumluluk nedeniyle, bana emretme yetkisi olandır, o "Yüz"dür, "yüzyüze" gelinendir; "Yüz"ü olmayan, yüzyüze gelinmeyen "sahte karşılaşmalar"daki kalabalık değildir.

Bauman'a göre, "büyüsü bozulmuş" (kavram Weber'den alınmıştır) ve ideolojik rasyoneli "ıslah arayışı" olan teknolojik toplumda, modern insanlar da teknolojik nesnelere. Teknolojinin bölme/ayır-

ma/parçalama/atomlaştırma dürtüsünün ürünü uzmanlıktır. Artık yaşamın her alanında "sorunlar"ın halledilmesi uzmanların denetimindedir, insanın nitelikleri bu yolla ölçülebilir. Teknolojik evrende ahlaki benlik yabancılaşır, bir kez parçalandıktan sonra, yaşamını sürdüremez. Özne dünyayı bütünlük olarak anlayamaz, öteki insanın bütünlüğüyle karşılaşmaz. (240).

Bauman, başta yaptığı "kriz" tanımını kitabın sonuna kadar sürdürüyor. "Bazı şeylere ne kadar ihtiyaç duyulursa, o şeylerin bulunması o kadar zordur" diyerek günümüzde farkında olarak veya olmadan "bitmez tükenmez gibi görünen bir yığın başka insanla birlikte" yaşadığımızı, bu nedenle en çok "ahlaki bilgi ve becerilere ihtiyaç duyduğumuzu" belirtiyor. Aynı zamanda "bu bilgi ve becerileri nereden edineceğimizi bilmiyoruz, bize sunuldukları zaman da, onlara tamamen güvenip güvenemeyeceğimize emin olamıyoruz" sözleriyle "postmodernliğin etik krizi"nin arz ve talep farkından kaynaklandığını, bu krizin pratik ve teorik boyutları bulunduğunu vurguluyor (27-28).

İnsanların eylemleri ile sonuçları arasında o kadar uzun erimli, karmaşık ve öngörülemeyen ilişkiler vardır ki, "sonucun sorumluluğu, hiçbir yerde doğal limanını bulamadan yüzer" (30). Bireyler de artık eylemler gibi parçalıdır. Her ortamda oynadığımız bir "rolle" ortaya çıkarız, bunun "benliklerimizimizin bütünü" ile temsil iliş-

kisi çok kısıtlıdır, her bir parçaları varlığımızın yeri doldurulabilir, "oyuncu değişikliği" yapılabilir. Yapılan işten ahlaki olarak kuşku duyulsa da sorumluluk yine başkaları tarafından paylaşılmaktadır, diğer bir deyişle, edimle sorumluluk arasındaki ilişki "yüzmektedir". Ve bu duruma o kadar alışılmıştır ki, bazen sorumlulukla yüz yüze gelen birey, bireysel benliğinden vazgeçme pahasına, bu sorumluluğu otoritelere devretmeye gönüllü olmaktadır.

Kitapta önerilen çözüm, "teknolojik girişimin uzun erimli etkilerini hayal edebilen" bir "özsınırlama etiği"dir. Eylemin (yapılan ya da yapılmayan) gelecekteki etkisini görme görevi ağır bir belirsizlik anlamına gelir, ahlaki duruş tam da bu belirsizliği bilinçli bir biçimde kucaklar (266).

Bauman, evrensellelikle ilgili tartışmalarında, modernizmin evrenselci olduğunu, günümüzde merkezi-ulus devlete karşı (ya da yanında) ortaya çıkan "konumlandırılmış benlik"lerin varolabildiği "koyutlanmış toplum"un da, tıpkı devlet gibi bireysel inisiyatiften kaçındığı, kendiliğinden, özerk ve planlanmamış bireysel ahlaka yaşam şansı tanımadığını söylemektedir. Hatta koyutlanmış topluluklarda güvensizlik hakim olduğundan "günümüzde bireysel özerklik en amansız ve kanlı biçimde, gasp edilen ve "azınlık hakları" (ama her zaman çoğunluk olmayı arzu eden bir azınlığın hakları) olarak kolektifleştirilen "insan hakları" adına bastırılmaktadır".

Kapitalizmin gelişme, ekonomik büyüme ve gelişmekte olan ülkelerin modernleştirilmesi misyonu "Büyük Anlatı"lardır, fakat sosyalizm de öyle. Modernlik ve kapitalizm eşitliğe katlanamaz, emperyalisttir, genişleyerek dünyanın geri kalanını kurutur, farklılığı derinleştirir; geri kalanların "gelişmekte olan" diye adlandırılması "yüzyılın yalanıdır" (260).

Ahlaki benliğin özerkliği her evrensel ve felsefi kesinliğin önündeki engeldir. "Evrensel değerlerin ve kodların" ve "yeni postmodern kabile" anlayışının (küreselleşen dünyada dağınık, küçük ölçekli, olumsal topluluklar) karşı çıktığı budur. Her ikisi de, kendi tarzında davrandığında sonuç, ahlaki itkilerin ve ahlaki sorumluluğun dışarıda bırakılması ve giderek yok olması biçiminde ortaya çıkar. Bir kez ahlaki sorumluluk ellerinden alınca, öznel "Bertrand Russell'in söylediği gibi, her adımın bir sonraki adıma götürdüğü yolda, hangi adımda bağırma başlamak gerektiğini" artık bilemezler (117).

"Öteki"nin ötekiliği, toplumsal mekân oluşturmanın ve kendi güvenli bölgesinde yaşamının bir yoludur. Ancak sınırlar asla güvenli değildir, hem toplumsal, hem bilişsel mekânlar geçirgendir, herkes rasyonel reçeteler sunar, kişinin bağırma başlamak yapabileceği bir şey yoktur. Bu durumda "bağırıyorum, öyleyse varım: cogitonun yeni kabile versiyonu" olarak düşünülebilir.

Bauman ahlakın kolektifleştirilmesine karşı çıkar; Ahlaki bir duruşun tanımlayıcı özellikleri olarak: İlişkilerden önce tutum, tek yanlılık (karşılıklı olmayış), tersine çevrilemezlik, Öteki ile Yüzyüze gelmek, eşitsizlik, adalet beklentisi içinde olmama, karşılıklılığa ilgisizlik gibi tutumları ileri sürer.

Çoğu postmodern düşünür veya eleştirel teorisyen gibi Bauman'da, modernizmin içinde yaşayan tüm bireylerin, hatta bunların sonucuna katlanan "ötekilerle" birlikte gezegenimizin, büyük krizler, sonuçları hesaplanması imkansız felaketler (yazar tanımlama ve kavramlaştırma yaparken sık sık *extreme* sıfatlar kullanıyor: eşi görülmemiş, korkunç, bir çok, sayısız çoklukta, muazzam, geri dönülemeyecek kadar gibi. Herşeyin söylem düzeyinde gerçekleştiğini savunan bir görüşün temsilcisi için, görüşlerini desteklemekte bu abartılı kullanımlar, vazgeçilmez olsa gerek) yaşadığı ve yaşayacağı yolunda önemli göstergeler olduğunu öne sürüyor. Dahası makro düzeyde, tüm toplumsal ve toplumlararası ilişkilerde olduğu kadar, mikro düzeydeki insan ilişkileri konusunda da güvensizlikle temellenen şüpheciliği inceliyor.

Bauman'ın paradoksu algılama gücü yüksektir, daha da önemlisi bir yazar olarak paradoksları perspektif içine yerleştirmekte; teori ve pratikte talihiz "çözümleri" önermekten çok, onlara nasıl tahammül edileceğini göstermekte oldukça hünerlidir. Ahlak bir paradokstur ki, Bauman sa-

dece "Öteki ile birlikte olmak"tan (*being with*), farklı bir şekilde "Öteki için olma"ya (*being for*) göndermeler yapmak niyetindedir (Vetlesen, 1995; 171). Bunun yanında, çeşitli alanlardaki saptamalarda bulunurken sosyolojinin konusu olan ikilik ve karşıtlıklara başvuruyor. Örneğin, aşk "pathos"unu, şefkat-tahakküm, genel-tikel, yakınlık-farklılık, sabitleme-sürüklenme, yaşam-ölüm, zayıf-güçlü, okşama-kavrama, saf ilişki-kavuşan aşk, ahlaki ödev-öteki için sorumluluk gibi ikiliklerle ele alıyor.

Bir başka biçim olarak da, modern ve postmodern dönemin özellikleri uzun uzun, sanki birebir karşılaştırma yapıyormuşçasına anlatılmakta, temel argümanlar farklı bölümlerde yinelenmektedir. Bu durum, postmodern projelerin hareket noktasını modernizmdeki referansların oluşturduğu izlenimini vermekte, post-modernizmin her ne kadar yeni dönem, yeni bir başlangıç olduğu ileri sürülse de, içindeki "modern"ini taşıdığını düşündürmektedir.

Bauman'ın anlatısında modern öncesi (dolayısıyla kapitalizm öncesi) dönemin özelliklerine özelem dolu göndermeler var. Ancak, modern öncesi dönemin teknolojik-siyasal-ekonomik-toplumsal düzeyine geri dönüşü önermiyor, bunun olanaksız olduğunu farkında. Modern dönemin kalıntılarıyla birlikte, pre-moderni de göz önüne alarak, yeni bir postmodern başlangıç projesi ileri sürüyor. Bu projenin temel itici gücü, ahlaki otonomidir, ahlaki sorumluluktur,

ben-Öteki ilişkilerinde yeni algı-yış biçimleridir, modern devletin rasyonel totolojik kalıplarına ve anlatılarına karşı sezgi-duyguya dayalı, farklılıkların-yerelliklerin korunduğu, kodlanmamış, müphem, öncesi-sonrası ve garantisi olmayan, anlık ahlaki davranışların oluşturduğu bir toplumsallıktır, (ama toplumsallaşma değildir). Bu anlamda radikal, eleştirel bir postmodern okuma ile karşılaşılıyor

Postmodern okumalarda rastladığımız genel özellik olan (postmodernler bu genellemelerden hoşlanmayacaklardır) kopuş, ayrılış duygusu, modernizmden olduğu kadar, şimdiye dek yaşananlardan da yabancılaşmayı içermektedir. Bauman'ın bu çalışması bağlamında postmodernizmi bir tür yabancılaşma deneyimi olarak algılamak mümkün olabilir sanıyorum.

Kaynakça

- Casanova, Jose (1995). "Postmodern Ethics." *Contemporary Sociology* 24(1): 424-5.
- Lévinas, Emmanuel (1987). *Time and the Other, and Additional Essays*. Çev., Richard A. Cohen. Pittsburg: Duquesne University Press.
- Rosenau, Pauline Marie (1998). *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri*. Çev., Tuncay Birkan. Ankara: Ark.
- Vetlesen, Arne Johan (1995). "Postmodern Ethics." *Sociological Review* 43(1): 170-1-2-3.
- West, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*. Çev., Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma.